

Andrzej Megger

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID 0000-0001-5675-9129

Ruch liturgiczny jako ruch społeczny w świetle działalności Virgila Michela OSB (1890–1938)

Abstrakt: Artykuł analizuje ruch liturgiczny jako ruch społeczny, koncentrując się na działalności Virgila Michela OSB (1890–1938), pioniera amerykańskiego ruchu liturgicznego. Ruch ten, zapoczątkowany w XIX wieku, dążył do odnowy liturgii poprzez świadome i aktywne uczestnictwo wiernych w celebracji. Virgil Michel, działający w kontekście amerykańskiego kryzysu gospodarczego, dostrzegał w liturgii potencjał przemiany zarówno Kościoła, jak i społeczeństwa. Jego myśl opierała się na koncepcji Kościoła jako Mistycznego Ciała Chrystusa, podkreślając społeczny wymiar uczestnictwa w liturgii. Artykuł ukazuje, jak Michel łączył idee liturgiczne z reformami społecznymi, wpływając na integrację imigrantów, walkę z indywidualizmem i budowanie wspólnoty. Tekst podejmuje także refleksję nad współczesnym znaczeniem jego myśli, wskazując na konieczność dalszych badań nad relacją między liturgią a społeczną misją Kościoła.

Słowa kluczowe: Virgil Michel, ruch liturgiczny, społeczeństwo, Mistyczne Ciało, teologia liturgiczna

Wprowadzenie

Ruch liturgiczny został zapoczątkowany w Europie w drugiej połowie XIX wieku i zmierzał do odnowy liturgii, czyli umieszczenia jej w centrum życia Kościoła i wiary chrześcijańskiej. Podstawowym źródłem podejmowanych wówczas inicjatyw była nowa świadomość, że liturgia nie jest wyłącznie zespołem rubrycystycznie pojmowanych ceremonii Kościoła, lecz jest kontynuacją zbawczego dzieła Chrystusa. Dlatego też nie wystarczy fizyczna i bierna obecność podczas celebracji, ale konieczne jest świadome, aktywne i pełne uczestnictwo w celebrowanym misterium (zob. SC 11).

Ruch liturgiczny nie był jednak zainicjowaną przez jedną osobę lub środowisko wyrafinowaną strategią duszpasterską, lecz złożonym procesem, który powstawał w różnych miejscach z inicjatywy różnych osób i grup znajdujących się w konkretnej i odrębnej sytuacji społecznej, kulturowej, eklezjalnej, a nawet ekonomicznej. W tej perspektywie wyraźnie przedstawia się specyfika ruchu odnowy liturgicznej w Stanach Zjednoczonych, który zaczął się tam rozwijać w czasie, gdy państwo pogrążone było w wielkim kryzysie gospodarczym (*Great Depression*). Pionierem podejmowanych wówczas działań w przestrzeni eklezjalnej i ogólnospołecznej stał się benedyktyński zakonnik z opactwa św. Jana w Collegeville (Minnesota), Virgil Michel, którego już wówczas uważano za jednego z ważnych liderów katolickich tamtego okresu (Hynes 1940, 172). W liturgii Kościoła pojmowanego jako Mistyczne Ciało Chrystusa widział on potencjał zdolny przemienić nie tylko Kościół i życie pojedynczych wiernych, lecz również społeczeństwo zmagające się z wieloma wyzwaniami.

Bezpośrednim celem artykułu jest zarysowanie społeczno-eklezjalnego kontekstu oraz podstawowych założeń amerykańskiego ruchu liturgicznego jako ruchu odnowy społecznej w oparciu o twórczość, nauczanie i działalność Virgila Michela OSB¹. Takie przedstawienie problemu jest nowe i zmierza także do zainicjowania dyskusji na temat relacji pomiędzy wspólnotą Kościoła, liturgią, udziałem w celebracji, stopniem tego uczestnictwa, świadomością realności i skuteczności wydarzenia zbawczego, a zaangażowaniem w budowanie współczesnego społeczeństwa opierającego się nie tylko na rozwoju technologicznym czy gospodarczym, ale także na budowaniu relacji międzyludzkich i społecznych.

„Kompedium nauki społecznej Kościoła” nie wspomina o wspólnototwórczym charakterze liturgii ani o Mistycznym Ciele Chrystusa jako modelu społeczeństwa chrześcijańskiego (Papieska Rada

¹ Artykuł opiera się na wynikach kwerendy naukowej przeprowadzonej we wrześniu 2024 roku w archiwum opactwa św. Jana i bibliotece uniwersytetu św. Jana w Collegeville (Minnesota, USA) w ramach projektu Miniatura (nr rej. 2023/07/X/HS1/01090).

„Iustitia et Pax” 2005)². Szerszą perspektywę prezentuje w zasadzie jedynie współczesna teologia liturgiczna będąca syntezą różnych dyscyplin teologicznych wokół liturgii i ich ukierunkowaniem na życie człowieka oraz jego aktualne problemy w wymiarze indywidualnym i społecznym (Migut 2019, 2013). Temat ten jest stale podejmowany w amerykańskiej myśli teologicznej (Durheim 2024; Harmon 2016).

1. Szeroki kontekst ruchu liturgicznego w Stanach Zjednoczonych

Początki ruchu liturgicznego w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej i jego późniejsze ukierunkowanie mają swoje źródło nie tylko w kościelnych (monastycznych) nurtach europejskich i papieskich dokumentach³, lecz są również związane z reakcją na uwarunkowania zewnętrzne, jak i wewnętrzne w kraju. Pośród wielu czynników i szczegółowych okoliczności wynikających ze specyfiki tej społeczności, zostaną wskazane te, które stanowiły przestrzeń rozwoju i interakcji z ruchem liturgicznym, stymulując go do podejmowania coraz to nowych, a nieznanych w Europie działań.

Wiek XIX i początek XX wieku były okresem licznego napływu imigrantów z Europy (m.in. Francuzów, Polaków, Irlandczyków, Słowaków, Niemców, Włochów), za którymi nierzadko przybywali ich duszpasterze, nie chcąc pozostawić swoich wiernych samym sobie

² W dokumencie jest jedynie mowa o tym, że „w doświadczeniu wierzącego nie może być dwóch równoległych nurtów: z jednej strony tak zwanego życia «duchowego» z jego własnymi wartościami i wymogami, z drugiej tak zwanego życia «świeckiego», obejmującego rodzinę, pracę, relacje społeczne, zaangażowanie polityczne i kulturalne” (Papieska Rada „Iustitia et Pax” 2005, nr 546). Dlatego niezbędna jest synteza wiary i życia, która zakłada istotne elementy formacji chrześcijańskiej, takie jak odwoływanie się do słowa Bożego, liturgiczna celebrowanie Tajemnicy chrześcijańskiej czy osobista modlitwa i autentyczne doświadczenie eklesjalne. To wszystko prowadzi, jak stwierdza się w Kompendium, do „pielęgnowania prawdziwej świeckiej duchowości, która ma ich odradzać jako nowych mężczyzn i kobiety, zanurzonych w tajemnicy Boga i włączonych w społeczeństwo ludzi świętych i uświęcających” (Papieska Rada „Iustitia et Pax” 2005, nr 545).

³ Ogromną rolę na pierwszym etapie odegrał papież Pius X, którego motu proprio *Tra le sollecitudini* (1903) jest uważane za początek właściwego ruchu liturgicznego (Neunheuser 1972, 401–16).

w nowych okolicznościach, co mogłoby doprowadzić do osłabienia, a może nawet porzucenia wiary. W nowych warunkach Kościół był dla imigrantów jednym z ważnych duchowych i społecznych filarów pozwalającym zachować chrześcijańską i narodową tożsamość w świecie, w którym niejednokrotnie, jako przesiedleńcy, byli marginalizowani (Harmon 2012, 52–53). Chociaż stanowili oni ważny czynnik rozwoju gospodarczego, często byli postrzegani jako obcy, co prowadziło do napięć społecznych i niechęci wobec siebie nawzajem. USA stawały się wówczas coraz bardziej zróżnicowane pod względem etnicznym i kulturowym, co wpływało na tworzenie nowych tożsamości społecznych i wyzwań związanych z ich integracją (Buenker i Ratner 2005). W celu podniesienia poziomu wykształcenia tych ludzi, a jednocześnie zintegrowania ze społeczeństwem amerykańskim, promowano różne formy aktywnego życia intelektualnego i wszechstronnego rozwoju na wielu płaszczyznach (np. kursy, cykle wykładów, konferencje, stowarzyszenia, ruchy czy innego rodzaju zrzeszenia). Organizacje charytatywne i katolickie łączyły swoje zasoby, aby zakładać szkoły, tworzyć ośrodki rekreacyjne i w ten sposób budować więzi społeczne i wstawiać się za najsłabszymi i ignorowanymi. Szczególnie podkreśla się działalność tych zrzeszeń i mediów katolickich, które przedstawiając liczne propozycje starały się chronić ludzi przez „zdegenerowanymi” zajęciami rekreacyjnymi czy zagrożeniami ze strony komunizmu lub „protestanckiej” świeckości (Harmon 2012, 53). Te właśnie katolickie formy aktywności stały się medium odnowy życia chrześcijańskiego poprzez urzeczywistnianie postulatów ruchu liturgicznego.

Ruch liturgiczny w Stanach był w tym czasie powiązany w pewnym stopniu z Akcją Katolicką⁴, a jego idee pojawiały się w różnych formach życia intelektualnego, jak i w szeroko pojętej działalności edukacyjnej i charytatywnej, które towarzyszyły i wspierały życie katolickie rodzin. W ten sposób amerykańska odnowa liturgiczna

⁴ Akcja Katolicka jako apostolat świeckich i jednocześnie organizacja stawiająca sobie za cel ewangelizację świata dostosowaną do warunków poszczególnych krajów powstała jak ruch katolicki w XVIII/XIX w. (Francja, Belgia, Włochy, Niemcy). Pontyfikaty Piusa IX i Leona XIII ukierunkowały zainteresowanie Akcji na kwestie społeczne (Marlewski 1936; Niparko 1985).

stała się przestrzenią spotkania tych ludzi, którzy byli zainteresowani pełniejszą i pogłębioną formacją duchową oraz intelektualnym pojmowaniem i aktywną realizacją swojej wiary, a także działaniem na rzecz całego społeczeństwa.

Rozwijający się w Ameryce ruch liturgiczny, jako świadomie zorganizowany wysiłek mający doprowadzić chrześcijan do bardziej aktywnego i pełnego uczestnictwa w kulcie, napotykał jednak wiele przeszkód, co spowalniało jego ekspansję i kolejne działania. Zdaniem G. Ellarda taki stan rzeczy wynikał nie tylko ze specyfiki posługi tamtejszych duchownych (niewielu z nich było wówczas zaangażowanych w promowanie idei ruchu), lecz zauważalna powszechna rezerwa wobec odnowy liturgii wiązała się z tradycyjną ostrożnością i powściągliwością wobec wszelkich kościelnych „nowości”. Ponadto, jak zauważa wspomniany autor, sam ruch został nieco niekompletnie przedstawiony Amerykanom (Ellard 1933, 61). Chodziło przede wszystkim o to, że wielu ludzi odnosiło wrażenie narzucenia idei i dynamizmów odnowy, bez odpowiednio długiego i intensywnego wcześniejszego przygotowania, czyli teologicznego pogłębienia doktryny o Mistycznym Ciele Chrystusa, na której cała działalność się opierała.

Do innych jeszcze wyzwań, z którymi mierzyło się społeczeństwo i ruch liturgiczny, należał problem indywidualizmu, także religijnego, który zdominował większość życia i praktyk nie tylko w Stanach Zjednoczonych (Pecklers 1998, 25). Wskazywano najpierw na różnorodność odmian tego problemu, zarówno w historii, jak i współcześnie⁵. W zakresie sfery obrzędowej i religii indywidualizm oznaczał sprowadzenie ich do zwykłego uczucia lub emocji, które są w sposób absolutny sprawą osobistą i intymną. Wspólne

⁵ V. Michel wskazywał na indywidualistyczną postawę już u sofistów w starożytnej Grecji (człowiek sam jest źródłem prawa i zasad dla siebie), w czasach reformacji (indywidualne sumienie każdego człowieka jest jego najwyższym prawem w sprawach religii, interpretacji Pisma Świętego), w liberalizmie (zastosowany do teorii państwa odrzuca wszelką władzę nad człowiekiem), w liberalizmie ekonomicznym (państwo nie powinno ograniczać ani ingerować w dążenia ekonomiczne jednostki), w życiu politycznym (nie istnieje „racja stanu”, lecz wyłącznie osobista korzyść, także poprzez korupcję), w rodzinie (małżeństwo zawiera się wyłącznie dla osobistej przyjemności). Zob. Michel, n.d.

celebracje stają się wówczas jedynie okazją do rozrywki i zabawy z coraz to nowymi „sztuczkami” przewodniczącego, które miały na celu przyciągnąć „publiczność”. Msza święta była zatem bardziej uznawana za prywatną formę pobożności niż za powszechny (wspólnotowy) akt kultu. Wielu katolików nie dostrzegało także związków między sobą nawzajem jako bracia i siostry, jako członkowie tego samego życia w jednym ciele Chrystusa, a subiektywna pobożność, zwracając się ku emocjom, odrzucała często rozum, a nawet moralność (Michel 1938a). W opozycji do skrajnego indywidualizmu chrześcijaństwo zawsze podkreślało i podkreśla pokrewieństwo wszystkich ludzi jako współbraci w Mistycznym Ciele Zbawiciela. Ta idea była bardzo ważnym fundamentem odnowy liturgicznej.

Poza tym specyfika kontekstu amerykańskiego ruchu liturgicznego wynikała nie tylko z dostrzeganych zagrożeń sekularyzmu, lecz również z dynamicznych przemian świata w XIX i XX wieku. Sytuacja społeczna w Stanach Zjednoczonych była kształtowana przez dynamiczne zmiany w gospodarce, polityce i samej strukturze społecznej. Mimo formalnego zniesienia niewolnictwa (1865), trwał proces integracji czarnoskórej ludności z amerykańskim społeczeństwem, który zmierzał do nadania im pełni praw obywatelskich (m.in. prawa do głosowania). Szybki rozwój przemysłowy przyniósł także duże zmiany społeczne. W miastach rosła liczba fabryk, a wielu ludzi z obszarów wiejskich migrowało tam w poszukiwaniu pracy, co wywoływało problemy związane z ubóstwem, bezdomnością oraz ciężkimi warunkami pracy w fabrykach (Cocks, Holloran i Lessoff 2009). Trzeba także wspomnieć, że początek XX wieku to czas, gdy Ameryka staje się światową potęgą przemysłową. W miastach rozwijają się różne klasy społeczne: od bardzo bogatych właścicieli fabryk aż po żyjących w trudnych warunkach robotników, co było głównym powodem formowania się związków zawodowych walczących o ich prawa takie jak krótszy czas pracy czy wyższe wynagrodzenia. W tym kontekście wzrasta również ruch na rzecz praw kobiet, co wyraża się także w ich czynnym zaangażowaniu w ruchy katolickie, a także w ruch liturgiczny (Harmon 2012, 53–54).

Jeszcze jedną okolicznością, która miała istotny wpływ na społeczne ukierunkowane działań ruchu liturgicznego był proces symbolicznie zapoczątkowany 24 października 1929 roku przez

tw. *Black Thursday*. Wówczas na nowojorskiej giełdzie doszło do gwałtownego załamania rynku akcji, co rozpoczęło tzw. Wielką Depresję (*Great Depression*), czyli największy kryzys gospodarczy w dziejach Stanów Zjednoczonych, którego skutki wpłynęły na życie milionów Amerykanów (McElvaine 1993; Glickman 1997; Kennedy 1999). Bankructwo wielu firm, banków i instytucji finansowych oraz rekordowe bezrobocie (ok. 25%) oraz wzrastający poziom ubóstwa i nędzy wywoływały głębokie poczucie niepewności i lęku wśród społeczeństwa. Działania podejmowane przez Kościół katolicki i różne ruchy z nim związane polegały nie tylko na doraźnej pomocy materialnej, ale wzmacniały potrzebę szerokiej debaty o potrzebie reform społecznych i chrześcijańskiej wizji sprawiedliwości społecznej. Papieska encyklika *Quadragesimo anno* (1931), która potępiała nadmierny kapitalizm i przypominała o obowiązkach państwa wobec ludzi pracy oraz o solidarności społecznej, była potwierdzeniem podejmowanych już działań.

Wymienione wyżej okoliczności i wyzwania społeczne oraz religijne miały wpływ nie tylko na gospodarkę i politykę, lecz również na Kościół. W świecie dynamicznych zmian i niepewności ludzie poszukują przestrzeni tworzenia i umacniania swojej tożsamości (także katolickiej) i pewności wiary w powiązaniu z tradycyjnymi formami kultu i praktykami religijnymi, co sprzyja podejmowaniu formacji liturgicznej i chrześcijańskiej. Wspólnoty katolickie stawały się dla wielu ludzi jedynym miejscem, w którym mogli znaleźć poczucie bezpieczeństwa i wspólnoty opartej na solidarności. W takich okolicznościach rozwijał się amerykański ruch liturgiczny, który swoją pełnię osiągnął dopiero dzięki aktywności charyzmatycznych postaci takich jak Virgil Michel OSB i jego współpracowników, wśród których znaleźli się m.in. opat klasztoru św. Jana w Collegeville Alcuin Deutsch OSB, ks. William Busch, ks. Martin Hellriegel czy liczne kobiety, które odegrały również znaczącą rolę w tym procesie (Mieczkowski 2014; Harmon 2012).

2. Charyzmatyczny lider – Virgil Michel OSB

Kluczową postacią dla amerykańskiego ruchu liturgicznego był Virgil Michel OSB (1890–1938). Posiadał on nie tylko wiele

niezwykłych umiejętności i talentów, które wykorzystywał w różnych podejmowanych przez siebie działaniach, ale był także dobrze przygotowany do misji lidera⁶. Dzięki dobremu wykształceniu posiadał kompetencje, aby wszechstronnie i dogłębnie postrzegać zarówno potencjał pojedynczych osób, jak i wyzwania stojące przed Kościołem, społeczeństwem i państwem.

Po podstawowej edukacji w szkole benedyktynów w opactwie w Collegeville i po wstąpieniu do klasztoru w 1910 roku o. Wergiliusz studiował język angielski i filozofię⁷ na Katolickim Uniwersytecie Ameryki w Waszyngtonie (1916–1918), gdzie zdobył tytuł doktora. Był to dla niego czas poznawania współczesnych kierunków filozoficznych, co traktował jako niezbędną wiedzę o tym, co dzieje się na świecie, aby następnie móc skutecznie i integralnie wychowywać młodych mężczyzn i księży do zmierzenia się z warunkami życia w społeczeństwie amerykańskim (Marx 1957, 14). Przez krótki czas brał udział w wykładach na temat świeckiej edukacji na Columbia University, co wywarło na nim duże wrażenie. Dostrzegał bowiem potencjał metod i sposobów organizacji procesów wychowawczych i edukacyjnych. Pisał wówczas do swojego przełożonego, że po I wojnie światowej z pewnością nastąpi rekonstrukcja dotychczasowego świata, zarówno odnośnie do myślenia, jak i działania. Dlatego też poglądy żadnego katolika nie będą się wiele liczyć, jeśli ci nie wykażą, że znają najlepsze dominujące prądy i teorie na różne tematy (Marx 1957, 15).

⁶ George Michel urodził się 26 VI 1890 r. jako drugie z piętnaściorga dzieci w St. Paul (Minnesota, USA). Jego ojciec był imigrantem, który w 1883 roku przybył z Niedermarsberg (Westfalia, Niemcy); matka była także pochodzenia niemieckiego. Sytuacja rodzinna i wychowanie w domu wywarły znaczący wpływ na rozwój późniejszego o. Virgila. W szczegółowej biografii Marx pisze, że aby nauczyć dzieci myśleć na bieżąco i nabrać opanowania oraz umiejętności jasnego wyrażania myśli, były one wzywane do wygłaszania improwizowanych przemówień w domu na zasugerowany temat. Poza tym jego znajomość aż pięciu języków była związana pracą ojca w sklepie, gdzie sam posługiwał się kilkoma z nich (francuskim, hiszpańskim, włoskim, angielskim i niemieckim). Zob. Marx 1957, 4–5.

⁷ Wybór takich kierunków studiów specjalistycznych wiązał się z potrzebami szkoły prowadzonej przez zakonników w Collegeville i wynikającą stąd decyzją przełożonego.

Po powrocie ze studiów o. Virgil był przez pięć lat nauczycielem w szkole prowadzonej przez opactwo św. Jana w Collegeville, gdzie wykładał literaturę angielską i prowadził kurs historii filozofii. W 1921 roku powierzono mu odpowiedzialność za całość wykładów z filozofii w seminarium. Następnie, na początku 1924 roku, został wysłany do Europy, aby studiować w rzymskim Kolegium liturgicznym Sant'Anselmo oraz przez rok dodatkowo na Uniwersytecie w Louvain, skąd w sierpniu 1925 roku wrócił do ojczyzny. Początkowo, od przyjazdu do Waszyngtonu do wyjazdu do Rzymu, interesował się głównie filozofią. Poglębiając zainteresowania i przygotowując się do wykładów, przestudiował wielu świeckich, współczesnych mu autorów i dlatego dostrzegał braki w obecnej myśli tomistycznej, która nie odnosiła się do aktualnych kwestii, zwłaszcza w zakresie etyki. Nie potępiał ich jednak bezkrytycznie, lecz opierając się na własnej metodzie i nowatorskim podejściu, wybierał to, co było dobre i wykorzystywał do uzasadnienia swojego stanowiska (Hynes 1940, 174; Marx 1957, 15).

Natomiast okres studiów i pobytu w Europie otworzył przed nim nowe perspektywy rozwoju, które stopniowo zaczęły kształtować dojrzałą wizję nowej rzeczywistości opartą na liturgii. W tym czasie poznał bardzo dynamicznie rozwijający się na Starym Kontynencie ruch liturgiczny oraz środowiska, przede wszystkim benedyktyńskie, które go propagowały (Pałęcki 2009)⁸. W kolejnych miejscach jego uwaga skupiała się na misterium liturgii (Maria Laach), na sztuce i architekturze chrześcijańskiej powiązanymi z liturgią (Beuron), muzyce liturgicznej, głównie chorale gregoriańskim (Solesmes), a także na narzędziach służących upowszechnianiu postulatów ruchu liturgicznego, takich jak współczesne wydawnictwo (Mont-César). Przede wszystkim jednak duże piętno odcisnęło na nim spotkanie i dyskusje z o. Lambertem Beauduinem z Mont-César, którego stał się pojętnym uczniem (Geldhof 2020, 31–35). Teologiczno-liturgiczna refleksja naukowa belgijskiego zakonnika była związana głównie z eklezjologią, którą odnosił zarówno do celebracji,

⁸ V. Michel odwiedził w tym czasie 14 klasztorów benedyktyńskich, m.in. belgijskie opactwa Mont-César i Maredsous, niemieckie Maria Laach i Beuron czy francuskie Solesmes (Franklin i Spaeth 1988, 52–55).

jak i szerzej do działań ekumenicznych⁹. Beauduin podkreślał, że chrześcijanin, wiernie żyjąc liturgią, rozwija w sobie życie Kościoła, dlatego cały Kościół musi na nowo żyć liturgią (Beauduin 1987, 84–87). Pisał: „[...] by ożywić tym duchem prawdziwie katolickim nie tylko elitę, lecz całą społeczność chrześcijańską, by uformować nie tylko chrześcijan, ale i społeczność chrześcijańską, życie liturgią jest nie do zastąpienia” (Beauduin 1987, 109). Na tej podstawie o. Virgil spostrzegł, jak można wpłynąć na współczesny Kościół oraz na porządek społeczny w zindustrializowanym świecie. Słowa jego belgijskiego przewodnika stały się dla niego osobistym programem, który należało urzeczywistnić na gruncie amerykańskim:

Działalność ekonomiczna i społeczna jest jedną z najpilniejszych form działalności Kościoła. [...] Ruch liturgiczny ma do spełnienia zaszczytną rolę w tej gigantycznej pracy, rolę drugorzędną niewątpliwie, lecz niezawodnie skuteczną. [...] Chcąc przygotować odnowę społeczną, trzeba ożywić w świecie chrześcijańskim trzy wielkie prawdy: pojęcie godności ludzkiej, braterstwa i ducha wyrzeczenia się. Otóż, aby upowszechniać je i ożywić nie tylko w grupie elitarnej, lecz w ludzie chrześcijańskim, najbardziej skutecznymi są w tym celu zwykłe, należycie zrozumiane czynności liturgiczne. (Beauduin 1987, 121–22)

W ten sposób liturgia stała dla Virgila Michela nie tylko przedmiotem studiów, ale również „narzędziem” wykonywania pracy apostołskiej. Zgłębianie twórczości o. Lamberta poszerzyło jeszcze jego rozumienie kultu, łącząc celebrację Eucharystii z pojmowaniem Kościoła jako Mistycznego Ciała Chrystusa. Ponadto po powrocie do Collegetville o. Virgil napotkał otwarte środowisko kościelne gotowe do działania na rzecz odnowy liturgicznej i społecznej w Stanach¹⁰.

⁹ Jego programowym dziełem uważanym za „manifest” ruchu liturgicznego jest *La piété de l'église: principes et faits*, Louvain 1914. Zob. Beauduin 1987.

¹⁰ Od 1921 r. przełożonym opactwa św. Jana w Collegetville był o. Alcuin Deutsch OSB, który wcześniej spędził sześć lat w Europie poznając fenomen ruchu liturgicznego ożywianego przez benedyktynów. Po powrocie dostrzegał dużą szansę, aby wzbudzić zainteresowanie ruchem liturgicznym. Był on również przekonany, że głębsze praktyczne zrozumienie i życie liturgią Kościoła niesie ze sobą wielkie

Rozpoczął się zasadniczy etap jego intensywnej i niemal nieustającej pracy naukowej, dydaktycznej, publicystycznej, duszpasterskiej, organizacyjnej i popularyzatorskiej. Siła jego osobowości oraz długie przygotowanie intelektualne zostały ukierunkowane ku naturze i problemom współczesnego mu Kościoła i społeczeństwa. Jego bogata korespondencja wskazuje na niezliczone znajomości, które zawierał¹¹. Studiował angielskich autorów zajmujących się teorią pieniądza i bankowością (Hollis 1934). Sympatyzował z G.K. Chestertonem i H. Bellokiem, którzy próbowali wnieść dziedzictwo katolickie do kultury kraju niekatolickiego nie tylko za pomocą słowa pisanego czy mówionego, ale poprzez wyraźne świadectwo życia tego, który przyjął Słowo (Belloc 2021; Vera 2024). Konsultował i korygował wiele inicjatyw społecznych podejmowanych przez świeckich, np. ruch *The Catholic Worker* z Dorothy Day na czele. Brał udział w wielu sympozjach i konferencjach. Zapoznał się z *Antagonish Movement*, ruchem spółdzielczym, który skupiał się na edukacji dorosłych i wdrażaniu konkretnych działań ukierunkowanych na poprawę społeczną i organizację gospodarczą zakładając spółdzielnie czy unie kredytowe (Macpherson 2025). Współpracował z Central-Verein, Instytutem Studiów Społecznych, który kształcił świeckich liderów (Matt 1939).

Wśród wielu inicjatyw należy wymienić założenie wydawnictwa *The Liturgical Press* (1926) oraz czasopisma promującego ruch liturgiczny *Orate Fratres* (1927), które były pomysłami zrealizowanymi z powodzeniem przez o. Lamberta Beauduina¹². Tak liczne aktywności prowadzone przez amerykańskiego zakonnika doprowadziły ostatecznie do załamania się jego zdrowia. Szukając możliwości

możliwości dobra dla ludu chrześcijańskiego, a przez niego dla społeczeństwa. Zob. (Franklin i Spaeth 1988, 45–48).

¹¹ W archiwum opactwa św. Jana w Collegeville przechowywana jest alfabetycznie uporządkowana korespondencja o. Michela z lat 1925–1938 obejmująca siedem kartonów archiwizacyjnych oznaczonych sygnaturami od „Z 22:1” do „Z 28:12”.

¹² Czasopismo *La Vie liturgique*, założone przez Belga, miało ok. 70 tys. subskrybentów. Pierwszą książką wydaną przez *The Liturgical Press* było amerykańskie wydanie jedynej monografii o. Lamberta *La Piété de l'Eglise* (Franklin i Spaeth 1988, 55).

wzmocnienia sił, a jednocześnie realizując swoją misję i życiowe powołanie, został duszpasterzem Indian na północnych krańcach Minnesoty. Zaledwie po trzech latach wrócił do opactwa w Collegeville, gdzie pełnił różne funkcje (m.in. był dziekanem college'u) i aktywnie upowszechniał postulaty ruchu liturgicznego. Wyczerpany pracą i chory na zapalenie płuc zmarł 26 listopada 1938 roku, lecz jego idee i inicjatywy z powodzeniem były kontynuowane.

3. Kościół jako Mistyczne Ciało Chrystusa

Jak już wspomniano, punktem wyjścia dla Virgila Michela w ukie-
runkowaniu ruchu liturgicznego w USA na odnowę kościelną i jed-
nocześnie społeczną była doktryna o Kościele jako Mistycznym
Ciele Chrystusa. Nowa, choć zakorzeniona w tradycji biblijnej, kon-
cepcja Kościoła jako wspólnoty nadprzyrodzonej, a nie wyłącznie
societas perfecta, przedstawiona oficjalnie przez Piusa XII w ency-
klice *Mystici Corporis Christi* (1943), została zainicjowana na po-
czątku XX w. przez badania teologów, wśród których ważne miejsce
zajmowali przedstawiciele ruchu liturgicznego¹³. Zgodnie z tą wizją,
różniącą się od scholastycznej, a czerpiącą ze źródeł patrystycznych
tradycji wschodniej i zachodniej, Kościół jest przedłużeniem Chry-
stusa i stanowi kontynuację Jego teandrycznych działań. Staje się
to rozumiałe w świetle tajemnicy wcielenia, która zdaniem E. Mers-
cha, jest ścisłym misterium chrześcijaństwa. Kościół przedłuża
to misterium i „nie jest tylko biernym miejscem uświęcenia, lecz jest
żywym organizmem przebóstwienia, konkretną i weryfikowalną,
zanurzoną w historii społecznością” (Siwecki 2017, 162–63). W li-
turgii i poprzez liturgię członkowie tego Ciała są przemieniani i do-
świadczenia wolności i radości nowego stworzenia (zob. Rz 8,18–30).
Wprawdzie pozostałości starego człowieka są w człowieku nadal
obecne jako skłonność do grzechu (nazywana pożądliwością, zob.

¹³ Odrodzenie eklezjologiczne przypada na okres między dwiema wojnami
światowymi (1918–1939). Wśród znaczących teologów tego nurtu należy wymie-
nić R. Guardiniego, O. Dibeliusa, E. Merscha, S. Trompa oraz L. Beauduina czy
P. Guerangera, który wprawdzie zmarł wcześniej (†1875), lecz znacząco wpłynął na
omawiany proces (Napiórkowski 2019, 65–67; Dulles 1989). A.M. Triacca nazwał
ruch liturgiczny ruchem eklezjologicznym (Triacca 1988, 127).

KKK 418), to jednak dzięki zjednoczeniu z Chrystusem i udziału w Jego misterium paschalnym stary człowiek nieustannie umiera, a rodzi się nowy (zob. Rz 6,1–14).

Opierając się na takim obrazie Kościoła, amerykański benedyktyn postrzegał ochrzczonych jako wszczepionych w winorośl – Chrystusa, których owocowanie jest zależne od tego życiodajnego zespolecia (zob. J 15,1–10). Nie są oni jakimś przypadkowym skupiskiem jak stos kamieni, ale w istocie stanowią zjednoczony organizm¹⁴. Kościół jest wspólnotą dusz w Chrystusie, która rozciąga się na wszystkich, którzy zostali w Niego wszczepieni. Dlatego obejmuje on także świętych i błogosławionych w niebie, co wyraża wiara Kościoła poprzez tajemnicę świętych obcowania (Michel 1935, 541). Virgil Michel uważał, że ten obraz może prowadzić do zrozumienia odpowiedzialności wszystkich chrześcijan jako członków Ciała Chrystusa. Otóż Kościół nie jest jedynie instytucją skierowaną na zbawienie pojedynczych, odseparowanych od innych dusz, ale stanowi organiczną wspólnotę życia i dóbr, w której każdy chrześcijanin ma prawo i obowiązek uczestniczyć. Mnich z Collegeville przywoływał w tym kontekście obraz skarbcza Kościoła, w którym zasługi Chrystusa i świętych są dostępne dla wszystkich, ale do którego też wszyscy, którzy mają prawo z niego czerpać, mają adekwatny obowiązek wniesienia wkładu poprzez własne cnotliwe i sprawiedliwe życie. Jest to najwyższy rodzaj chrześcijańskiej solidarności, ponieważ taka jest nadprzyrodzoną żywą solidarnością nie tylko w teorii, ale także w praktyce (Michel 1935, 541–43).

Podsumowując, można stwierdzić, że z publikacji i konferencji V. Michela wyłania się usilne naleganie, aby Mistyczne Ciało było modelem dla całego społeczeństwa ludzkiego. Jeśli bowiem bracia i siostry są posilani jednym świętym słowem Bożym, karmieni jednym Ciałem i Krwią Chrystusa i są zjednoczeni w jednym akcie kultu, to każdy ponosi odpowiedzialność wobec siebie nawzajem, jeden wobec drugiego. Ludzie, którzy świadomie tworzą Kościół Chrystusowy, nie znają takich problemów jak dyskryminacja, brak

¹⁴ Pełnią i doskonale opracowaną koncepcję eklezjologii V. Michela zawiera rozprawa J. Hall (1976).

wrażliwości na marginalizowanych czy jakiegokolwiek formy braku niesprawiedliwości.

Koncepcja Mistycznego Ciała Chrystusa stała się zatem ogniwem łączącym liturgię z życiem społecznym. Jest to jeden z najbardziej głębokich i charakterystycznych aspektów myśli teologicznej Virgila Michela, którą dzisiaj można zakwalifikować jako *theologia prima* (Migut 2019; Fagerberg 2018).

4. Społeczne implikacje *actuosa participatio* w liturgii

Opisana w pierwszej części sytuacja społeczno-gospodarcza, kulturowa i kościelna w USA w konfrontacji z wiedzą, determinacją, misją i charyzmatem Virgila Michela OSB doprowadziły go do sedna problemu. Przeniknięty doktryną Mistycznego Ciała Chrystusa wyraźnie dostrzegł, że jedyną nadzieją na odbudowę społeczną jest przywrócenie organicznej struktury społeczeństwa. A skoro liturgia jest najlepszym dowodem zrozumienia natury ludzkiej przez Kościół, należy przygotowywać i formować wiernych do świadomego w niej uczestnictwa. Ta świadomość miała polegać na takim wprowadzaniu ich w celebrowane misterium (mistagogia), aby nie tylko na płaszczyźnie intelektualnej rozumieli w czym uczestniczą, dlaczego uczestniczą i w jakim celu to robią, lecz aby całe ich życie zostało włączone w ofiarę Chrystusa i ten sposób przekształcone (Michel 1935). Ostatecznie zaś wzniosła funkcja liturgii Kościoła polega na upodabnianiu wiernych do Chrystusa, czynieniu ich uczestnikami Chrystusowego życia, wiecznego życia Boga.

Virgil Michel na dojrzałym etapie swojego intensywnego życia zwięźle podsumował swoje przemyślenia na temat wzajemnego powiązania liturgii i odnowy społecznej, a szczególnie sprawiedliwości społecznej, opierając się nie tylko na argumentach filozoficznych, socjologicznych czy teologicznych, ale także na autorytecie papieskim. Argumentował, że skoro Pius X naucza (motu proprio *Tra le sollecitudini*), iż liturgia jest niezastąpionym źródłem ducha prawdziwie chrześcijańskiego, a Pius XI (encyklika *Quadragesimo anno*), twierdzi, że prawdziwy duch chrześcijański jest niezbędny

do odrodzenia społecznego, to wniosek jest prosty: liturgia jest niezbędną podstawą chrześcijańskiego odrodzenia społecznego¹⁵.

Dzięki takiemu postrzeganiu Kościoła o. Virgil starał się nadawać wszelkim ruchom społecznym (np. spółdzielniom zakładanym na wsiach) wysokie i szlachetne ideały nadprzyrodzonej wspólnoty (Muench 1939). Widział życie człowieka w całości, tzn. potrafił połączyć duchową i materialną wspólnotę w jeden żywy organizm, który może funkcjonować lepiej przy współudziale wszystkich, tak samo jak dusza i ciało w życiu człowieka. W takiej wspólnocie wszyscy członkowie modlą się i żyją w duchowej współpracy. Działają w ten sposób, ponieważ zdają sobie sprawę, że są członkami Mistycznego Ciała Chrystusa połączonymi nadprzyrodzonymi więzami. Ponieważ modlą się (uczestniczą w liturgii) i żyją razem w konkretnej społeczności, muszą również planować i pracować razem, a także udzielać sobie nawzajem pomocy także w dziedzinie ekonomicznej. Wszelki indywidualizm czy ekskluzywizm w życiu zarówno religijnym, duchowym czy materialnym i ekonomicznym prowadzi do izolacji, a następnie do destrukcji (Michel 1936, 1938b).

Problematyka odnowy duchowej przez liturgię i budowania więzi społecznych motywowanych przykazaniem miłości bliźniego była także tematem części kazań o. Virgila. Jest to interesująca egemplifikacja jego poglądów w tych kwestiach. W jednej z homilii (wygłoszonej 22 VIII 1920) naucza o duchu czasów jemu współczesnych (Michel 1920)¹⁶. Przypomina, że w ostatnich wiekach zło na świecie wydawało się coraz silniej królować w sercach wielu ludzi, a nawet współcześnie zarówno w negocjacjach międzynarodowych, jak i kwestiach narodowych, w sprawach gospodarczych, cnoty Boże sprawiedliwości i miłości nie są brane pod uwagę lub są wręcz świadomie ignorowane. Nauczał, że lekceważona jest także religia jako

¹⁵ Artykuł ten ukazał się po raz pierwszy w 1935 r., gdy indywidualizm, ateistyczny socjalizm i komunizm zdawały się dominować w świecie. V. Michel był przekonany, że żadne z nich nie było rozwiązaniem problemów społecznych, ale były w istocie ich przyczynami (Michel 1935, 545).

¹⁶ Jest to roboczy zapis tekstu homilii w j. niemieckim. W Minnesocie mieszkało wielu imigrantów pochodzenia niemieckiego, nad którymi mnisi roztaczali duszpasterską opiekę. Zresztą samo opactwo św. Jana w Collegeville zostało założone przez zakonników przybyłych z Beuron.

prawdziwa siła życiowa, która tak naprawdę jest wsparciem dla innych cnót. Niezależnie od tego, mówił, na ludzkości zawsze ciąży duża odpowiedzialność i dlatego każdy, w którym płonie ogień religii i miłości Boga, powinien sam postawić sobie pytanie co robi, aby zaradzić nędzy ludzkości. Wówczas, kontynuował, błyskawicznie pojawia się odpowiedź w formie pytania: dlaczego ja miałbym przemawiać się całym światem? Spełniam swój obowiązek i to sprawa między Bogiem a moją duszą, dlatego byłoby szaleństwem troszczyć się i rzucać w wir spraw innych ludzi (np. poprzez udział w wyborach czy innych głosowaniach). Jednak to wycofanie, przekonywał benedyktyn, może mieć także drugą stronę. Nie tylko zapewnia komfort i spokój. W wielu miejscach pracy, w przemyśle, w przedsiębiorstwach prawo sprawiedliwości odeszło w zapomnienie, gdyż każdy walczył tylko o siebie i nie liczył się ani z potrzebami, ani z punktem widzenia bliźnich. W rezultacie wąskie grono ludzi biznesu czuje się uprawnione do zabrania dla siebie wszystkiego, co tylko możliwe, niezależnie od okoliczności, w jakich znajdują się ich współpracownicy. Następnie kaznodzieja przechodził do płaszczyzny duchowej, religijnej i pytał, czy może ten duch nie wkraść się także w nasz nastrój religijny i naszą duchowość, co wyraża się w tym, że zależy nam tylko na naszym zbawieniu i nie obchodzi nas, czy wielu naszych przyjaciół bądź też obcych umrze, stopniowo pograżając się w ubóstwie i nędzy. Takie myślenie każe zadać sobie pytanie czy mamy prawdziwego ducha Chrystusowego, czy załączek prawdziwej wiary katolickiej został naprawdę przyjęty do naszych serc. Jeśli został, to jako wspólnota Kościoła zjednoczona z Chrystusem w sakramentach, jesteśmy zobowiązani do zasiewania tego ziarna u innych ludzi i nie możemy powstrzymywać się przy każdej okazji od wysiłków na rzecz autentycznej miłości Boga i bliźniego, której źródłem jest liturgia Kościoła, a szczególnie sakrament Eucharystii (Michel 1920).

Jeden z autorów, podejmując próbę oceny dzieła V. Michela z perspektywy półwiecza, powiedział, że kreatywność nie tkwiła w istocie jego przesłania społecznego. Tym, co wyróżniało Michela, był nacisk na liturgię jako metodę przekazywania tego przesłania społecznego. Jeśli chodzi o jego teorię liturgiczną, wiele z tego co głosił pochodziło z prac europejskich myślicieli. Różnił się od nich

naciskiem na potrzebę, aby duch Mistycznego Ciała przepłynął do dzieła reformy kulturowej i społecznej, a jego największy wkład w odnowę liturgiczną stanowi dążenie do powiązania liturgii ze sprawiedliwością społeczną (Himes 1988, 224).

5. Aktualność problematyki

Dziedzictwo ruchu liturgicznego, w szerokim spektrum jego działalności, pozostaje nadal aktualne nie tylko w kwestiach celebracji, lecz również w obliczu współczesnych wyzwań społecznych, ekonomicznych i kulturowych. W przemówieniu do włoskich liturgistów papież Franciszek zaznaczył, że dzisiaj należy na nowo odkrywać motywy decyzji wypracowanych w ramach reformy liturgicznej oraz przewidywać nieuzasadnione i powierzchowne interpretacje, a także praktyki, które ją zniekształcają. „Nie chodzi o rewizję reformy i korygowanie jej postanowień, lecz o to, by lepiej poznać pobudki leżące u jej podłoża, również poprzez historyczną dokumentację, a także przyswoić zasady, które ją inspirowały, i przestrzegać dyscypliny, która nią kieruje. [...] reforma liturgiczna jest nieodwracalna” (Franciszek 2018).

Reforma liturgii została zakończona, lecz jej odnowa nadal stanowi wyzwanie. Liturgia nie jest bowiem wyłącznie rytmem, zespołem obrzędów, ale stanowi żywą rzeczywistość, w której człowiek zostaje włączony w życie Boga i wspólnoty wierzących. Autentyczne uczestnictwo w liturgii niesie poważne implikacje dla duchowości wiernych i wpływa na ich codzienne życie. Liturgia, jako udział w misterium Chrystusa poprzez celebrację, kształtuje konkretne postawy moralne tak, aby zaangażowana obecność w ludzkiej społeczności (*ChL* 30) stawiała się, w jedności z ofiarą Chrystusa, źródłem *consecratio mundi* (zob. *LG* 34). W tym sensie liturgia jest także przestrzenią formacji społecznej. Jako dzieło Chrystusa i Jego Mistycznego Ciała uczy solidarności, wzajemnej troski, otwartości na potrzeby drugiego człowieka. Prowadzi do odpowiedzialności i zaangażowania w dobro wspólne, ponieważ Bóg pragnie, „aby wszyscy ludzie zostali zbawieni i doszli do poznania prawdy” (1 Tm 2,4). Natomiast oderwanie liturgii od codziennych realiów prowadzi do jej zredukowania do sfery prywatnej pobożności. Dlatego

też pilną potrzebę stanowi dzisiaj formacja liturgiczna (Franciszek 2022; Kaproń 2024, 26).

Jak zauważono na wstępie, na gruncie teologii polskiej, a także europejskiej, nie istnieją całościowe badania podejmujące kwestie oddziaływania wspólnoty chrześcijańskiej na społeczeństwo poprzez liturgię¹⁷. Postawa indywidualistyczna, mocno piętnowana przez V. Michela, stanowi także współczesne wyzwanie. Papież Franciszek niejednokrotnie mówił o szerzeniu się nowego, indywidualistycznego pogaństwa (Franciszek 2013, nr 195; 2022, nr 28), o współczesnych niewolnikach mentalności indywidualistycznej, obojętnej i egoistycznej (Franciszek 2013, nr 208), o fałszywej duchowości chrześcijan skupionej na wewnętrznych przeżyciach trudnych do pogodzenia z wymogami miłosierdzia (Franciszek 2013, 262), o postmodernistycznym i zglobalizowanym indywidualizmie, który „sprzyja stylowi życia osłabiającego wzrost i stabilność więzi między osobami i deformującego więzi rodzinne” (Franciszek 2013, nr 67). Przewycięzenie tych wyzwań jest możliwe, a Kościół posiada niezbędne ku temu środki. Wskazując, że celebracja liturgii jest dziełem całej wspólnoty (zob. KKK 1140), Franciszek podkreśla, że „jest to jednolitość, która nie tylko nie uśmierca, ale wręcz przeciwnie, wychowuje poszczególnych wiernych do odkrywania autentycznej wyjątkowości ich osobowości nie w postawach indywidualistycznych, ale w świadomości bycia jednym” (Franciszek 2022, nr 51). Poprawna celebracja (zakładająca autentyczne *actuosa participatio*), która jest celebrowaniem misterium żyjącego Chrystusa, ożywia odpowiedzialność za świat i nieustannie wzywa człowieka obdarowanego Bożym życiem do przemiany tej rzeczywistości w duchu Ewangelii na drodze osobistego nawrócenia (Migut 2013, 17).

Na tej podstawie wydaje się także ważne podjęcie interdyscyplinarnego dialogu zarówno wewnątrz dziedziny nauk teologicznych (z naukami biblijnymi, teologią dogmatyczną, duchowości, moralną i pastoralną), a także z innymi naukami (zwł. społecznymi

¹⁷ Istnieją pojedyncze badania, które podejmują wybrane kwestie z zakresu liturgii, odnosząc je do wpływu na społeczeństwo lub wskazując na wzajemnie relacje (Wojtczak 2007; Kranemann 2007; Zieniewicz 2012; Nadolski 2001).

i humanistycznymi). Celem powinien być nie tylko dojrzalszy udział w kulcie, lecz również poszukiwanie i wskazywanie możliwości, za pomocą których ukształtowani poprzez liturgię chrześcijanie mogą wpływać na społeczeństwo, przyczyniając się do pokonania współczesnych uprzednio zdefiniowanych problemów antropologiczno-społecznych związanych np. z szybkim postępem technologicznym, kryzysem ekologicznym, ruchami migracyjnymi czy zmniejszającym się poczuciem bezpieczeństwa. Jedną z propozycji takiej współpracy jest teologia liturgiczna, która poszukuje tradycyjnych i współczesnych modeli komunikowania zbawczego misterium, współpracując i angażując się w dialog z innymi specjalizacjami (Geldhof 2020, 2018; Fagerberg 2023, 2016, 2009; Migut 2019).

Podsumowanie

Z perspektywy czasu o. Virgil Michel został nazwany pierwszym dwudziestowiecznym amerykańskim prorokiem nowego katolicyzmu (Franklin i Spaeth 1988, 32). Jego największe dzieło polegało na skutecznym przeszczepieniu do USA tego, co wcześniej było odrodzeniem rzymskiego katolicyzmu w Europie, lecz z uwzględnieniem lokalnego kontekstu. Ponadto trafnie zidentyfikował problemy współczesnego mu chrześcijaństwa i Kościoła jako zbieżne w swojej istocie z problemami społeczeństwa świeckiego. W jego ocenie to szeroko rozpowszechniony indywidualizm był przyczyną kryzysu w Kościele i państwie. Ruchy odnowy Kościoła w XX wieku odkryły na nowo doktrynę o Mistycznym Ciele Chrystusa i solidarnej jedności wiernych, która stała się żywym doświadczeniem poprzez uczestnictwo w liturgii. Ponieważ ci sami uczestnicy zgromadzeń liturgicznych byli jednocześnie obywatelami państwa, którego stan i dobrobyt zależy także od nich, należało w tym duchu nie tylko edukować, ale poprzez konkretne inicjatywy wskazywać na realną możliwość przemiany doczesnego świata.

Ruch liturgiczny i jego spuścizna nie jest rzeczywistością zamkniętą w minionym wieku. Doświadczenia jego pionierów i przewodników wskazują, że liturgia jest i może być coraz bardziej skutecznym narzędziem odnowy społecznej. Wspólnota Kościoła może stanowić model dla społeczeństwa opartego na braterstwie,

sprawiedliwości i odpowiedzialności za dobro wspólne. Współczesne wyzwania, takie jak globalizacja, kryzys relacji społecznych i sekularyzacja, wymagają nowego spojrzenia na rolę liturgii jako przestrzeni formacji duchowej i społecznej. Potrzebna jest także interdyscyplinarna refleksja łącząca teologię liturgiczną z naukami, aby Kościół mógł skutecznie odpowiadać na problemy współczesnego świata. Dzieło Virgila Michela OSB otwiera nowe perspektywy rozwijania duchowego znaczenia pracy w społeczeństwie i na rzecz społeczeństwa oraz ukazuje modlitwę wspólnoty wiernych w zgromadzeniu liturgicznym jako sposób głębszego wnikania w misję Kościoła w świecie.

The Liturgical Movement as a Social Movement in the Light of the Activity of Virgil Michel OSB (1890–1938)

Abstract: This article analyzes the liturgical movement as a social movement, focusing on the work of Virgil Michel OSB (1890–1938), a pioneer of the American liturgical movement. This movement, which began in the 19th century, sought to renew the liturgy through the conscious and active participation of the faithful in the celebration. Working in the context of the American economic crisis, Virgil Michel saw in the liturgy the potential to transform both the Church and society. His thinking was grounded in the concept of the Church as the Mystical Body of Christ and emphasized the social dimension of participation in the liturgy. The article shows how Michel combined liturgical ideas with social reform, influencing the integration of immigrants, fighting individualism, and building community. The text also reflects on the contemporary relevance of his thought, pointing to the need for further research into the relationship between the liturgy and the Church's social mission.

Keywords: Virgil Michel, liturgical movement, society, Mystical Body, liturgical theology

Bibliografia

- Beauduin, Lambert. 1987. *Modlitwa Kościoła*. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne.
- Belloc, Hilaire. 2021. *Europa i wiara*. Kraków: Wydawnictwo AA.
- Buenker, John, and Lormen Ratner. 2005. *Multiculturalism in the United States: A Comparative Guide to Acculturation and Ethnicity*. 2nd ed. Westport, CT: Greenwood Publishing Group. <https://doi.org/10.5040/9798400688287>.
- Cocks, Catherine, Peter C. Holloran, and Alan Lessoff. 2009. *Historical Dictionary of the Progressive Era*. Lanham, MD: Scarecrow Press.
- Dulles, Avery. 1989. "A Half Century of Ecclesiology." *Theological Studies* 50:419–42.

- Durheim, Benjamin M. 2024. "Labor and Liturgy: Virgil Michel and a Liturgical Theology of Meaningful Work." *Worship* 98:10–27.
- Ellard, Gerald. 1933. "The Liturgical Movement: in and for America." *The Catholic Mind* 31 (4): 61–80.
- Fagerberg, David W. 2009. "Liturgy, Social Justice, and the Mystical Body of Christ: The Vision of Virgil Michel." *Letter and Spirit* 5:193–210.
- Fagerberg, David W. 2016. *Consecrating the World: On Mundane Liturgical Theology*. Kettering, OH: Angelico Press.
- Fagerberg, David W. 2018. *Theologia prima: czym jest teologia liturgiczna?* Kraków: Fundacja Dominikański Ośrodek Liturgiczny.
- Fagerberg, David W. 2023. *The Liturgical Cosmos: The World through the Lens of the Liturgy*. Steubenville, OH: Emmaus Academic.
- Franciszek. 2013. Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium*.
- Franciszek. 2018. "Reforma liturgiczna jest nieodwracalna." Accessed June 19, 2018. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/liturgia_24082017.
- Franciszek. 2022. List apostolski *Desiderio desideravi*. Accessed June 29, 2022. https://opoka.org.pl/files/24.bkt/08/11/19/396103_Mi4C_List_desideriodesideravi.pdf.
- Franklin, R. W., and Robert L. Spaeth. 1988. *Virgil Michel: American Catholic*. Collegeville, MN: The Liturgical Press.
- Geldhof, Joris. 2018. *Liturgy and Secularism: Beyond the Divide*. Collegeville, MN: Liturgical Press Academic.
- Geldhof, Joris. 2020. *Liturgical Theology as a Research Program*. Boston, MA: Brill.
- Glickman, Lawrence B. 1997. *A Living Wage: American Workers and the Making of Consumer Society*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Hall, Sister Jeremy. 1976. *The Full Stature of Christ: The Ecclesiology of Virgil Michel OSB*. Collegeville, MN: The Liturgical Press.
- Harmon, Katharine E. 2012. *There Were Also Many Women There: Lay Women in the Liturgical Movement in the United States, 1926–59*. Collegeville, MN: Liturgical Press.
- Harmon, Katharine E. 2016. "«That Word 'Liturgy' is So Unfortunate»: Learning the Mystical Body and Practicing Catholic Action in the U.S. Liturgical Movement (c. 1926–1955)." *American Catholic Studies* 127 (1): 25–44.
- Himes, Kenneth R. 1988. "Eucharist and Justice: Assessing the Legacy of Virgil Michel." *Worship* 62 (3): 201–24.
- Hollis, Christopher. 1934. *The Breakdown of Money: An Historical Explanation*. London: Sheed & Ward.
- Hynes, Emerson. 1940. "The Social Thought of Virgil Michel, O.S.B." *The American Catholic Sociological Review* 1 (4): 172–80.
- John Paul II. 1988. Post-Synodal Apostolic Exhortation *Christifideles laici*. (= *ChL*).

- Kaproń, Kasper Mariusz. 2024. "Magisterium Papieża Franciszka dotyczące liturgii." *Łódzkie Studia Teologiczne* 32 (4): 13–27. <https://doi.org/10.52097/1st.2023.4.29-39>.
- Kennedy, David M. 1999. *Freedom from Fear: The American People in Depression and War, 1929-1945*. Oxford History of the United States 9. New York: Oxford University Press.
- Kranemann, Benedikt. 2007. "Święto chrześcijańskie a współczesne społeczeństwo: liturgiczne obserwacje, dyskusje, perspektywy." Translated by Joachim Kobienia. *Liturgia Sacra* 29 (1): 19–34.
- Mapherson, Ian. 2025. "Antigonish Movement." In *The Canadian Encyclopedia*. Accessed January 18, 2025. <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/antigonish-movement>.
- Marlewski, Franciszek. 1936. "Akcja Katolicka a ruch liturgiczny." *Mysterium Christi* 7 (7/8): 218–29.
- Marx, Paul. 1957. *Virgil Michel and the Liturgical Movement*. Collegeville, MN: The Liturgical Press.
- Matt, Alphonse J. 1939. "Father Virgil and the Social Institute." *Orate Fratres* 13 (3): 135–38.
- McElvaine, Robert S. 1993. *The Great Depression: America, 1929–1941*. New York: Times Books.
- Michel, Virgil. 1920. "Sermons." Collegeville, MN. Z 32:3. St. John's Abbey Archive.
- Michel, Virgil. 1935. "The Liturgy the Basis of Social Regeneration." *Orate Fratres* 9 (12): 536–45.
- Michel, Virgil. 1936. "Individualism and its social effects." In *Social concepts and problems*, vol. 1, 12–19. The Social Problem. Book One. Collegeville, MN: Saint John's Abbey.
- Michel, Virgil. 1938a. "The Liturgy and Catholic Life." Collegeville, MN. Z. 33:3A. St. John's Abbey Archive.
- Michel, Virgil. 1938b. "The mystical body and economic justice." In *The Mystical Body and Social Justice*, 53–60. The Social Problem. Book Four. Collegeville, MN: Saint John's Abbey.
- Michel, Virgil. n.d. "The Unchristian Character of modern Life." Lecture script. Saint Paul, MN. Z 33:7. St. John's Abbey Archive.
- Mieczkowski, Janusz. 2014. "Początki ruchu liturgicznego w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej." *Liturgia Sacra* 20 (2): 335–48.
- Migut, Bogusław. 2013. "Liturgia między teologią a polityką." *Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne* 4:121–38.
- Migut, Bogusław. 2019. *Liturgia jako teologia żywa*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Muench, Aloisius J. 1939. "A Friend of Rural Life." *Orate Fratres* 13 (3): 130–34.
- Nadolski, Bogusław. 2001. "Antropologiczno-kulturowe walory niedzieli w dzisiejszym społeczeństwie." In *Niedziela w społeczeństwie pluralistycznym*, vol. 45, 42–52. Opolska Biblioteka Teologiczna. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.

- Napiórkowski, Andrzej. 2019. "Rozwój eklezjologii katolickiej." In *Kościół Chrystusowy*, edited by Tadeusz Dzidek, Łukasz Kamykowski and Andrzej Napiórkowski, 59–71. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie. Wydawnictwo Naukowe. <https://doi.org/10.15633/9788374388368.04>.
- Neunheuser, Burkhard. 1972. "Die klassische Liturgische Bewegung (1909–1963) und die nachkonziliare Liturgiereform. Vergleich und Versuch einer Würdigung." In *Mélanges liturgiques offerts au R.P. Dom Bernard Botte OSB de l'Abbaye du Mont-César à l'occasion du cinquantième anniversaire de son Ordination sacerdotale (4 juin 1972)*, 401–16. Louvain.
- Niparko, Romuald. 1985. "Akcja Katolicka." In *Encyklopedia Katolicka*, 1:227–29. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Pałęcki, Waldemar. 2009. "Ruch liturgiczny przygotowaniem do odnowy liturgii Mszy świętej." In *Jedna wiara jedna Msza. Od Mszału Piusa V do Mszału Pawła VI*, edited by Czesław Krakowiak and Bogusław Migut, 37–73. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Papieska Rada "Iustitia et Pax." 2005. *Kompendium nauki społecznej Kościoła*. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Pecklers, Keith F. 1998. *The Unread Vision: The Liturgical Movement in the United States of America: 1926–1955*. Collegeville, MN: The Liturgical Press.
- Siwecki, Leon. 2017. "Kościół jako Corpus Mysticum Christi według Emila Merscha." *Roczniki Teologiczne* 64 (2): 153–66. <https://doi.org/10.18290/rt.2017.64.2-9>.
- Sobór Watykański II. 1963. Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*. (= SC).
- Sobór Watykański II. 1964. Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*. (= LG).
- Triacca, Achille M. 1988. "Odo Casel i ruch liturgiczny." *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 41 (2): 105–28. <https://doi.org/10.21906/rbl.1802>.
- Vera, Alfonso Díaz. 2024. *The Economic Thought of Hilaire Belloc: A Christian Alternative to the Servile State*. Routledge studies in the history of economics. Oxford: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003425731>.
- Wojtczak, Adam. 2007. "Społeczne konsekwencje Eucharystii według adhortacji apostolskiej Benedykta XVI «Sacramentum caritatis»." *Liturgia Sacra* 29 (1): 73–90.
- Zieniewicz, Jan. 2012. "Społeczny wymiar Eucharystii w świetle polskiej literatury teologicznej (1987–1991)." In *Kościół domem*, vol. 2 of *Duch Święty – Kościół – człowiek*, edited by Stanisław Napiórkowski, 731–42. Lublin: Wydawnictwo KUL.